

hogy sokakat visszaretent a szabadságfilozófiák valóra váltásának tervétől az a tudat, hogy csak olyan bonyolult argumentációs technikák elsajátítása révén lehet a liberális megoldáshoz eljutni, amilyennel Kis János könyve ismerteti meg a magyar olvasót.

Megnyugtató: az érvelési kötelezettség ilyen technikai apparátust mozgósító típusa csak a (politikai) filozófusra jellemző. Az állam egyszerű polgárának elegendő, ha arra figyel: melyik politikai eszmerendszer tekinti kötelezettségének, hogy választói értelmére, racionális belátására és morális döntései autonómiájára appelláljon, hogy egyáltalán érveket prezentáljon és ne indulatokat generáljon, hogy ítéletek alkotásához segítsen hozzá és ne előítéletek rögzítéséhez. A „görög csodát”, azaz a szabad individualitáson alapuló európai kultúra kialakulását a felvilágosodás filozófusai azzal magyarázták, hogy többé nem az számított, hogy ki mond valamit, hanem hogy milyen érvekkel tudja alátámasztani mondanivalóját. Számomra ehhez a szellemi Európához való tartozás lenne a legfontosabb, és bár a szerzőnél mérsékelt optimizmussal, magam is hiszem, hogy Kis János könyve Az állam semlegességéről hozzájárulhat európai vitakultúránk kialakulásához. A mű szűkebben felfogott filozófiai relevanciájáról csak annyit, hogy a modern angolszász etikai és jogfilozófiai irodalomban meghatározó analitikus módszert Magyarországon a szerző tette igazán ismertté.

LUDASSY MÁRIA

Kalla Éva–Soproni Ágnes: „Írják le a sóhajtásomat!”

Kevés időszerűbb vállalkozást lehetne elképzelni e kötetnél. A szerzőpáros ugyanis reprezentatív, véleményformáló személyek – „híres emberek” – hosszú sorával arról beszélgetett, hogy – a könyv alcímével szólna – milyen, illetve milyen lehet itt és most cigánynak lenni. A partnerek köre, az ismertség kritériumán belül, igen tág: vannak közöttük írók, tudósok, színészek, médiaszemélyiségek, politikusok stb. – romák és a többségi társadalomhoz tartozók egyaránt. Még olyanok is, akik nem éppen a kisebbségek, a másságok iránti liberális toleranciájukról nevezetesek. Persze, így igazán érdekes az összeállítás.

A kötet roma származású – és rendszerint ket-tős, határozott cigány–magyar identitástudattal rendelkező – szereplői is valamennyien neves szakemberek, ismert művészek, sportolók, közéleti személyiségek. Bizony, nem éppen szívderítő olvasni, hogy etnikai hovatartozásuk – valamilyen mértékben – mindannyiuknak traumák sorát okozta, közöttük a különbség szinte csak abban van, hogy ki nehezebben, ki pedig könnyebben viselte a sorozatos megaláztatásokat. A világhírű dzsessz-zenész Szakcsi Lakatos Béla például, miközben azt bizonygatja, hogy neki voltaképpen nem sok problémája volt a származásával, váratlanul azt mondja: „Adjunk hálát az Istennek, hogy az eddigi kormányok nem üldözték a cigányokat, de jöhet egy olyan vezető és olyan politika, ami irtani fogja a cigányokat.” – Adjunk hálát? Jöhet egy ilyen kurzus? Micsoda elfojtott félelmek, szorongások rejtőzhetnek e rémületes helyzetértékelés mögött!

Amit szinte mindegyikük nagy nyomatékkal ismételt: a tanulás, a módszeres és szisztematikus önképzés fontossága. Az, hogy a roma gyere-

kek járjanak rendszeresen iskolába, hogy szület- senek olyan tanintézmények, melyek figyelembe veszik a családi indíttatás különösségét, hogy a szülőknek is legyen fontos lányaik és fiaik taníttatása, és hogy ehhez megkapják az állam és a társadalom méltó segítségét. A társadalmi átlaghoz közelítő iskolázottság témája méltán kap kiemelt helyet e beszélgetésekben. Mert napjainkban, amikor a munkahelyekért folytatott versenyben legalább középfokú végzettség birtokában lehet a siker reményében részt venni, a továbbtanulás, mely persze, napjainkban tőlük sokkal nagyobb erőfeszítést követel, mint a többség átlagától, az emancipálódás és az önbecsülés egyik leghényesebb kritériumát alkotja.

Az előítéletek azonban gyakran még a legkiemelkedőbbek teljesítményének elismertetését is nehezítik: „Az iskolában például rájöttem, ha én jó akarok lenni, akkor gyűjtenem kell az ötösöket. Az is természetes volt, hogy amiért egy másik ötöst kapott, én csak hármast. De amikor már nem tudtak olyat kérdezni, amire ne tudtam volna válaszolni, kénytelenek voltak megadni az ötöst (Jónás Judit).”

Az interjúkötet számomra legrokonszenvesebb szereplői közül feltétlenül kiemelendőknek a félig vagy egészen roma származású nőket tartom. Azzal, hogy segíteni kívánnak eredendő közösségükön, egyelőre sokszoros próbatételeket vállalnak. Konfliktusaik ugyanis nemcsak a többségi társadalommal, hanem a roma férfiak masszívan meglévő konzervatívizmussal is, mely a nő szerepét változatlanul inkább csak a konyhára és a gyerekekkel való törődésre korlátozná. Mendi Rózsa szerint éppen emiatt „értelmes nőként iszonyatosan nehéz cigány férfiak között létezni. Egyszerűen nem tudják elviselni, hogy véleményed legyen, hogy más legyen a véleményed, hogy harcolni tudj az érdekeidért, hogy amit mondasz, elfogadható. Azt várják, hogy a több százéves nőideált képviseld.”

Az összeállítás célja elsődlegesen az, hogy megismertessen bennünket a lehetséges – reprezentatív – vélemények sokaságával, hogy mintegy látélelet adjon arról, milyen valójában – vagy milyen lehet – roma polgártársaink közérzete a mai magyar társadalomban. Az előszót író Donáth László szavaival: „Ez a könyv nem cigány szociológia, nem tényfeltáró dokumentumgyűjtemény. Csak tükör”. Vagyis bemutatásakor nem feltétlenül szükséges az elhangzott – szükségképpen igen tarka képet mutató – vélemények minősítése. De mivel a szereplők a nyilvánosság- nak szánták mondandójukat, és ekként szövegük a témáról folytatott közbeszéd részévé válik, talán mégsem lehet fölösleges – nem válik illetéktelen- né – néhány értékelő kommentár.

Ehhez viszont tisztázni kell, ha mégoly vázlatosan is, a pozíciókat. E sorok írójának tehát az a meggyőződése, hogy roma polgártársaink sorsának alakulásában – a beilleszkedési és a mentális gondok, az iskoláztatási, foglalkoztatásbeli, egészségügyi hátrányok sokaságának enyhítésében – a többségi magyar társadalomnak komoly felelőssége van. A kisebbségi emancipációja ugyanis alighanem mindig a többség feladata is, a nagyobb rész ebből – az eszközök és a lehetőségek arányai révén – feltétlenül az övé. Az itt egymással szinte szétbogozhatatlanul összefonódott szociális és etnikai problémák egyszerűen megoldhatatlanok a többségi gesztusok nélkül. Ne áltassuk magunkat: összehangolt és megkülönböztetett mértékű segítség, a közgondolkodás radikális megváltoztatása szükséges ahhoz, hogy ezt az ügyet egyáltalán kimozdítsuk a holtpontról. (Per-

sze, a céltudatos segítség nem tévesztendő össze a gyámkodással.) S ebből a szempontból némileg képmutatónak ítélem azt a közelítésmódot, mely – úgymond a tárgyilagosság jegyében – folytonosan csak azt méricskéli, hogy a kisebbség tesz-e *eleget* önnön sorsának javításáért. Egy napilapinterjúban Orsós Éva, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke a cigányság felelősségét firtató kérdésre szerintem is méltán válaszolja: „Egy rossz helyzetben lévő embercsoport esetében nem szeretek elsődlegesen a saját felelősségről beszélni. Először meg kell adni azt a segítséget, amellyel eljuthat arra a szintre, ahol már önmagán tud segíteni. A legnagyobb baj, hogy a cigányság annyira rossz lelki, fizikai állapotban él, hogy magán sem tud segíteni.” Sapianti sat.

Tudomásul kellene vennünk, hogy többkultúrájú társadalomban élünk, melyben természetesen a többséghez tartozóknak is ismernie illik a kisebbség sajátos hagyományait, szokásait, értékeit. S ahhoz, hogy együttélésünk minél zavartalanabb legyen, nem elég normáink betartását számon kérni rajtuk: a körülményeket kell – fokozatosan és következetesen – úgy alakítanunk, hogy ez számukra is mind természetesebb legyen. Hozzá kell segíteni őket ahhoz, hogy megőrizhessék összetett identitásukat, vagy – ha éppen azt akarják – asszimilálódhassanak. Ismét Orsós Évát idézve: „Nemcsak a cigányoknak kell megváltozniuk, ahogy ezt nagyon sokszor halljuk, hanem a cigányok környezetének is. Magyarországon ma nem nőhetne fel úgy gyerek, hogy az iskolában ne tanuljon arról, hogy ebben az országban élnek nemzeti kisebbségek. Vagy hogy ne halljon arról: a lakosság öt, néhány év múlva hét százaléka cigány.”

Innen közelítve aligha lesz meglepő, ha nem értünk egyet – mondjuk – Makovecz Imre lendületes, kötetbeli fejtegetéseivel, melyek szerint a másság tiszteletére való figyelmeztetés egyszerűen „ökörség”, a pozitív diszkriminációról pedig ekként vélekednek: „Ne szemre hányjunk (sic!), ne különböztessünk meg se pozitívan, se negatívan. Gyűlölöm a pozitív diszkrimináció kifejezést is. A legnagyobb megalázás, ami létezik. Egy hülyegyerekekkel azért legyen jó, mert ő hülye? Legyek vele kétszer olyan jó, mert ő hülye? És kasszíroz a hülyeségéből. Ilyen gusztustalan dolgot még nem hallottam!” S miközben a cigányokat határozott mozdulattal egyszer s mindenkorra kizárja a magyarságból (a cigány az cigány, bármit gondoljon is magáról), önmagával szemben már korántsem ilyen kérlelhetetlenül szigorú: „Az anyám magyar, az apám szlovén. És nem tudok szlovénül. És ezen belül is mi lehet még bennem? És én azt mondom, hogy magyar vagyok.” Nem tanulságok nélkül való, hogy a neves építészből a racionális megfontolásra méltó kérdések teljességgel értelmezhetetlen indulatkitöréseket, az elemi logikával is hadilábon álló reakciókat váltanak ki.

A kötet bővelkedik gondolatébresztő és mélyen emberi nyilatkozatokban. A különösen emlékezetes szövegek közül – a teljesség igénye nélkül – kiemelhetjük az **Eörsi Istvánnal**, Lázár Ervinnel, Lengyel Lászlóval, Iványi Gáborral, Popper Péterrel folytatott beszélgetést. Ezekből sok olyan szempontot, érvet meríthet az olvasó, melyek segítségével tisztázhatja, árnyaltabbá teheti a maga álláspontját.

A Horn Gyulával készített interjú végén sokat sejtető megjegyzés áll: „A miniszterelnök úr volt az egyedüli, akivel – elfoglaltsága miatt – nem tudunk beszélgetni, ezért ő írásban válaszolt négy alapkérdésünkre.” Azt hiszem, erre az inter-

júra mégiscsak kellett volna némi időt szakítania. Miként arra is, hogy megszólaljon a székesfehérvári romák anabázisa ügyében.

Hernádi Gyula szövegének némely részlete bizonyosan a kötet legmulatságosabb, legfrivolabb lapjai közé tartozik: „Hála Istennek, a fajelmélet feltalálója, Gobineau gróf megvakult, egy Chamberlain nevű másik szarházi pedig megbénult. Úgyhogy jó lesz vigyázni ezzel a cigányozással, zsidózással, magyározással, mert ennek előbb-utóbb, úgy látszik, fiziológiai következményei vannak.”

Az antológia nem kerül meg semmilyen kérdésnek tűnő kérdést. Felvetődik például az a sztereotíp fordulat is, hogy szép dolog úgy általában beszélgetni a cigányság gondjairól, de akkor mi van, ha épp a szomszédunkba költözik egy roma nagycsalád. Igen, ez az a motívum, melyet érvként használva a magát józan realistának vélő úgy érzi, ezzel aztán végképp sarokba szorította a romák diszkriminációját elítélő, érdekükben szóló vitapartnerét. Elismerve, hogy a mindennapokban ma még egy ilyen helyzet bizony okozhat – bár nem feltétlenül – feszültségeket, úgy gondolom: azért is kell kivételes figyelmet fordítani a cigányság emancipációjára, hogy az együttélés e lehetséges feszültségei előbb-utóbb megszűnjenek. Be kell tehát látnunk, a hosszú ideig tartó kirekesztettség, diszkrimináció következményei nem tűnnek el egyik napról a másikra, vagyis nem igazán méltányos számon kérni rajtuk a magunk mindennapi viselkedési normáit.

Ezek az interjúk – egy pillanatra se feledjük – több százezernyi magyar állampolgár gondjain meditálnak. Ezekre nincs könnyű, egyszerű megoldás, a vele folytatott beszélgetésben Lengyel László nem indokolatlanul fest igen komor képet a lehetséges perspektívákról, hiszen az elmúlt években a többségi társadalom jelentős rétegeinek is romlott az életszínvonala, s ez a helyzet nemigen növeli a segítőkészséget. De azzal sem árt tisztában lennünk, hogy a halogatásért – idővel – mindannyiunknak nagyon nagy árat kell fizetnünk. S ami legalább ennyire fontos: azért ne becsüljük le – a számos negatív tapasztalat ellenére – a szolidaritás, az erkölcsi készletés gesztusa-

it se, mert a bajok láttán ezek is egyre nyomatékosabbak a mai magyar társadalomban. Akiben van némi empátia, az – miként ezt a kötet megannyi szereplője hangsúlyozza – nem állhat más-hova, mint a mindenkori kirekesztettek, a leszakadók, a magukon segíteni már nehezen tudók oldalára. E példaadó attitűd lényegét egyikük eként – ilyen természetes egyszerűséggel – fogalmazza meg: „Mindig az vagyok, akit bántanak”. (Magvető)

BALOGH ERNŐ

FILM

A játékos

Csillogó játékkermek, ragyogó csillárok, izgatott tömeg, a súlyos rulettgolyó lassú patogása és aranyhegyek fémes csengetttyűzése: Makk Károly új filmjében úgy siklik a kamera a rulettasztal fölé, és úgy időz el a játékosok arcán, mintha természeti tüneményeket örökítene meg aprólékos szakszerűséggel. Minden részlet a végtelkeg cizellált, korhűen pompázatos ebben a pazar eleganciával kivitelezett filmben: a kékesen derengő lakásbelső, a szürkébe hajló utcaképek, a parkok harsogó zöldje, a hajnali napfény tompa csillogása, a ragyogó báli kosztümök és tisztí egyenruhák.

Dosztojevszkij kisregényéből készítette el új filmjét Makk – angol megrendelésre, angol forgatókönyvből, s többségükben angol szereplőkkel. Mégsem afféle klasszikus regényadaptáció *A játékos*, hanem a dosztojevszkiji próza és világkép sajátos átköltése, „továbbírása” érzékeny kamerával, szűrt fényekkel és mozgalmas képvilággal: az orosz arisztokrácia életveszélyes játékszenvedélyét megörökítő kisregénysztoriba egy másik történet sor kapcsolódik, *A játékos* diktáló író küzdelme az alkotással, a körülményekkel, betegségével, kiadójával, szerelmeivel. Makk filmjének drámai tétjét és izgalmát épp ez a